

A MAGAS-MAGNUS-FÉLE MAGYAR-ÁRJA HASONLAT.

(Olvastatott az 1867. febr. 11-kén tartott akad. ülésen).

Azon gyök hasonlatok közül, melyek elvéve a magyar nyelv között egyfelől s az árja nyelvek között másfelől találkoznak (természetesen nem tekintve a kölcsönvétel útján a magyar nyelvbe bejutott árja, különösen szláv eredetű szókat), — kitűnő helyet foglal el ez is, hogy a magy. *magas* hasonlít a latin *magnus*, gör. *μέγας*, szanszkrit *mahat*-hoz. A magyar szóban *mag* s az árja szókban *mag*, *meg*, *mah* (*magh*): ez valóban nem csak némi hasonlóság, hanem a hangoknak tökéletes egyezése; s nem lehet csudálni, hogy a múlt havi nyelvtudományi osztályülésben egyik tisztelt tagtársunk, a magyar-árja rokonságot akarván védeni, legelőször is a *magas-magnus*-féle hasonlatot hozta föl mint olyat, a melytől az ember meggyőző erejét el nem tagadhatja. S hogy már az előtt, másoknak is akadt meg figyelmök e hasonlaton, azt szintén elhíhetjük, a nélkül, hogy most az illető könyvhelyeket kikutatnók. Hiszen a dolog oly kézzel fogható, a melyet Péter is észre vehet, ha Pál észreveszi. S mégis van a dologban egy kis bökkenő, melyet nem vettek észre, de a mely utóvégre, közelebbről fontolóra véve, az egész szép és tetszetes hasonlatot semmivé teszi. Immár tehát lássuk, micsoda bökkenő az.

A *magas* és *magnus*, *μέγας*, *mahat* úgynevezett gyök hasonlat akar lenni; megelégszik ezért avval, hogy mind kétfelől *mag* mutatkozik mint a szónak gyökrésze. Elégedjünk meg mi is evvel, s ne gondoljunk avval, a mit a szanszkritozó árja nyelvészek kisütöttek, hogy a *magnus* stb. árja szók gyöke, grammatikai jellemére nézve, ige szó, t. i. a szanszkrit *mah* = *manh* ige gyök, melynek „nőni“ a jelentése, s melytől a szkr. *mahat* (*mahant*) participialis képzés ál-

tal származik. Mondom, ne gondoljunk vele, akár igaz, akár nem; mert a magyar *mag*-nak grammatikai jellemét úgy sem ismerjük, legjobb tehát, ha az árja *mag*-ét sem feszegetjük. Megelőgszünk pedig a gyökreszek (magyar *mag* és árja *mag*) egyezésével annyival inkább, mert az árja szókban (*magno*, *μεγα* és *μεγαλο*, *mahat*, *mahánt*), sem egyeznek, úgy látszik, a szóképzők, s annyira csak nem mehetünk, hogy a magy. *magas*-nak még szóképzőre való egyezését is kívánók. Idáig e szerint még jó rendin van a szénánk. De hát a bökkenő, hol van a bökkenő? Talán nem azt jelenti-e a *magnus*, *μέγας*, *mahat*, a mit a magyar *magas*? Az a csekély különbség, hogy a *magnus* nem épenséggel „magast” hanem „nagyot” jelent, csak nem riaszthat meg bennünket, mikor akárhányszor is látjuk, hogy a „nagy” állatok egyszersmind „magasak” is, és megfordítva, s hogy általában a két tulajdonság számtalan esetben karöltve s egyesítve jár? Mintha bizony nem tudnók, hogy milyen sokkal különb és merészebb változásokat és ugrásokat tettek sokszor a nyelvek fejlődésében egyes szók jelentései, teszem azt, hogy a német *schlecht* valamikor egyenest „derekast”*) jelentett, s most már „rosszat” teszen, vagy hogy a francia *ville* város szón, melyhez most akár százezer háromeletes ház fogalmát köthetjük, néhai Cicero és Horatius urak idejében még a falunál is kevesebbet, akár csak egy nyomorult szegény majort értettek. Ez mind nagyon igaz és helyes; de mégis a *magas* és *magnus* szók jentésében van a bökkenő, mely azoknak érdemleges hasonlítását meg nem engedi.

Ugyanis, a milyen igaz, hogy a szók jelentései változhatnak és változnak a fogalmak haladásával és módosulásával, a mire a nyelvek történeteiben, a mennyire azokról emlékek tanuskodnak, elég bizonyítékot lehetünk: — szintoly igaz az is, hogy vannak fogalmak, melyek között létezhetik ugyan bizonyos hasonlóság, de melyek mégis oly érdemlegesen különbözök, hogy a nyelvek az egyiknek kifejezésére használt szóra soha sem ruházzák rá a másikat. Ilyen két, élesen különbözö, bár nem ellentétes fogalom a *magas*-nak és a *nagy*-nak a fogalma, mely két fogalom különbözését mathematicus határozottsággal lehet kifejezni, tudván és mondván,

*) Példák: Wer kann das krumme schlecht machen? Hiob ist schlecht und recht. — A régi jelentés ől még ezekben: *schlechtin*, *schlechterdings*, *schlechtweg*.

hogy a „magas“ a testeknek csak egy dimensiójára vonatkozik, t. i. az alulról fölfelé valóra, míg a „nagy“ a testeknek minden lehető dimensiójára rámutat, s egyszersmind a testnek tartalmi mennyiségét is képzelteti velünk. S hogy, a mi itt fődolog, azon nyelvek és népek, melyek észjárása kérdésünkre nézve döntő fontossággal bír, az altaji és árja nyelvek és népek elejétől fogva a „nagy“ és „magas“ fogalmak különböző voltát csakugyan fölfogták és különbözönek akarták kifejezni, hogy a hallgató össze ne zavarja a mit a beszéllő meg akar különböztetni, azt avval mutatják meg, hogy valamennyien a *nagy*-nak és a *magas*-nak külön fogalmait szintoly külön, semmi alaki egyezést nem sejtető szókkal fejezik ki, a mit bizony nem tesznek vala, ha nekik az egyik csak annyit ér mint a másik. Ugyanis külön szók vannak a „nagy“-ra és „magas“-ra, az árja nyelvekben :

szanszkrit	<i>mahat</i>	nagy	—	<i>úrdhva</i>	magas
persa	<i>buzurk</i>	„	—	<i>bálá</i>	„
görög	<i>μέγας</i>	„	—	<i>ὑψηλός</i>	„
latin	<i>magnus</i>	„	—	<i>altus</i>	„
(francia	<i>grand</i>	„	—	<i>haut</i>	„)
német	<i>grosz</i>	„	—	<i>hoch</i>	„
szláv	<i>великий,</i>	„	—	<i>высокий</i>	„
	<i>большой</i>				

Az altaji nyelvekben :

mongol	<i>jeke</i>	nagy	—	<i>degetu</i>	magas
török	<i>büyük, ulu</i>	„	—	<i>jüksek</i>	„
osztják	<i>éne</i>	„	—	<i>kereš, ógor</i>	„
mordvin	<i>ине, оѳу</i>	„	—	<i>seri</i>	„
votják	<i>жуžit</i>	„	—	<i>bazim</i>	„
cseremisiz	<i>kugo</i>	„	—	<i>kükš</i>	„
finn	<i>suuri, iso</i>	„	—	<i>korkea</i>	„
magyar	<i>nagy, öreg</i>	„	—	<i>magas.</i>	„

Így vélekedik a nyelvek észjárása a „magas“ és „nagy“ fogalmak különböző voltáról, s e szavazatot el kell fogadnunk, mert nem akarunk bölesebbek lenni mint a nyelvek magok ; mert tanulmányozzuk őket, hogy szellemi és alaki mivoltukat s annak történetét kifürkészszerűk, de nem oktatjuk, hogy saját subjectiv képzelményeinket valódi észjárásuk helyébe csúsztassuk. Hogy áll most, eze-

ket tekintve, a *magas-magnus* (*mag-mag*)-féle hasonlat? A bizony a szó szoros értelmében föllábon áll, vagyis az úgynevezett sántító hasonlatok közé tartozik, melyek tudvalevőleg semmit sem érnek. Mert az alaki egyezéscnek, mely a *magas* és *magnus* gyökrészeire nézve a lehető legtökéletesebb, ellenében áll a szófogalmak kiegészíthetetlen különbözőése, egy plus és egy minus — facit semmi. A ki ellenben mégis a *magas-magnus* féle magyar-árja hasonlatot elfogadni vagy védeni akarja, annak pártfogásába ajánlhatom p.o. ezt is, hogy a magy. *haj* *crinis* = német *heu* *foenum*, a mint abban az ismeretes mondókában fordul elő, hogy a németnek *rossz* (*ross*) a lova, *szél* (*seele*) a lelke, *haj* a szénája. De hiszen itt mindjárt van megint egy hasonlat (magy. *szél* = német *seele*) mely, a szófogalmi oldalát tekintve, sokkal jobb mint a *magas-magnus*-féle, mert a latin *anima*, *animus* = görög *ἄνεμος* analogiájára támaszkodhatik.

A szók által jelölt fogalmak különbözőségéről vagy rokonságáról a nyelvész csak a nyelvek bizonyágtételeiből, nem pedig saját eszéből, meríthet magának megállható ítéletet. A mint így tapasztaltuk, hogy a „nagy“ fogalom rokonául a „magas“ fogalmat a nyelvek nem ismerik el, úgy másrészt ugyanezeknek tanuságtétele mutatja nekünk e fogalmak valódi rokonait. A „nagy“ fogalom rokonának fölismerhetjük e szerint a „sokat“, abból p.o., hogy a németben a „sok“-nak comparativusa (*mehr*, a gótban *maizō*, *mais*) nem egyéb, mint a latin *majus* (*magius*) és *magis*, azaz a *magnus*, *μέγας* szók comparativusa; a szláv *болѣ* (több) a *большой* (nagy) pozitívus mellett áll; éppen így a finn *enempi* (több, azaz „sokabb“) comparativusa az osztják, vogul, mordvin *êne*, *îne* szónak, mely „nagyot“ jelent. A „nagy“ és „sok“ jelentésű szók tehát úgyszólván eredeti synonymumok. A „nagy“-nak továbbá rokona a „vastag“ fogalom, a mit abból láthatunk, hogy a finn *paksu* (vastag) szónak az erza-mordvin *pokš* felel meg, mely egyenesen „nagyot“ teszen (negative: *a-pokš* kicsiny), v. ö. magy. *tömrdek*, mely most nagyságra és sokaságra vonatkozik, s régebben még vastagot jelentett (*tömrdek nyakú*), vagy *öreg* (a *nagy*-nak synonymuma) ebben: *öreg kása*. — A „magas“-nak értelmi rokona gyanánt ellenben, a nyelvek a „felső, fentvaló“ fogalmat mutatják föl; ugyanis a „felső, superior, summus“ ugyanazon tér-dimensiónak, melyre a „magas“ jelentésű szók vonatkoznak, legkiválóbb pontját, az egyik szembe-tűnő végpontját illeti. Erre nézve megemlékezhetünk arról, hogy

in altum, in die höhe annyi mint *sursum, nach oben*; hogy a szanszkrit *upari* (fölött) a görög *ὑψηλός, ὑπαρος* családjába való; hozzátehetjük, hogy a cseremisiz *küks* (magas) locativusa *küšnő* a. m. fent, *küšnöső* fent való; vagy hogy a mongol *degetu* (magas) mellett *degere* áll, mely a. m. fent, fölött, vagy *degeksej* = föl, fölfelé.

Így tanuskodnak a „magas“ és „nagy“ szók fogalmi rokonságairól magok a nyelvek. Mindenesetre a hasonlító nyelvésznek, ha már csakugyan jelentés-egyeztetésre szorúl, ily biztosan kimutatható s objective észlelhető fogalom-rokonságok analogiájára kell támaszkodnia, s azokon túl nem mehet. Mert különben a szójelentések egyeztetése kényes dolog, mely könnyen veszedelmes játékká válik, mihelyest az ember, elméjének csak vajmi kis megerötetésével, két különböző fogalom közt valami tertium comparationis akar találni, s avval azokat, mint valami hiddal, egybe akarja kötni. Tertium comparationis mindig akad, kivált ha az ember egy kicsit az „ars mnemonica“ fortélyait érti. Legyen szabad egy példát hozni föl arra, hogy mit praestálhat e tekintetben az élénk mozgású emberi elme. Van a magyarban e szó: *deli* és *delia, dalia* (jelentése: szép, csinos — emberről mondva), meg ezen szó *dél* (meridies), s ettől *déli*. Föltetszik egyszeriben a tetemes alaki egyezés a *deli* és *déli* között, s nem csuda ha ez valakit arra viszen, hogy a jelentések egyeztetését is megkísértse. Volt is köztünk nyelvész, a ki azt valóban megkísértette. De nem találván a nyelvek történeteiben arra példát, hogy egy „meridianus“ jelentésű szó a „conspicuus, insignis“ értelmet fölvette volna, saját elméje találékonyságához folyamodott, s így a *deli* és *déli* közt a tertium comparationis mindjárt ki is került. Azt mondta t. i., hogy *deli* a *dél*-ből származik, azt jelentvén tulajdonképen, hogy „olyan mint a *déli* nap.“ Megvolt tehát: *dél*-kor szépen süt a nap, s e naphoz hasonlít a *deli* ifju. Nem szólva most arról, hogy a *deli* nem is magyar, hanem kölcsönvett idegen szó (török *deli* bolond, melynek furcsa a magyarországi történetiája), vizsgáljuk meg, hogy vajjon a talált tertium comparationis valóban rokonsági kapocs-e, vagy rabláncz, mely a *deli* és *déli* fogalmakat erőszakosan összebilincseli? A *deli* jelentése, az említett magyarázat szerint, hasonlat útján támadt volna: *déli* n a p-hoz hasonló. Ebben nyilván a nap (= sol) a tárgy, melyről hasonlat vétetik. Megengedve, hogy e tárgy a hasonlatra alkalmas, mégis különös, hogy a nyelv épen e tárgyat hallgatná el, s helyette csak oly

esetleges attributumát mondaná, mely magát a tárgyat ingyen sem juttatja eszünkbe. Mert azt senki sem hitetheti el velünk, hogy a *déli* szó, pusztán ejtve, eszünkbe juttatná a napot mint ragyogó égi testet; ha valamire emlékeztet, az legfelelebb az e b ó d lehet, vagy a siesta, melyek napirendünk szerint déltájba esnek (v.ö. *delelni*, *mittagen*). Egyszóval a *déli* sehogy sem foglalja magában a nap (sol) képzetét. De feltéve, hogy a *déli* szó hallatára mindenki csak a déli nap-ra gondolna, ki hallotta azt már, hogy a déli nap valami különös szép legyen, *κατ' ἔξοχὴν déli* legyen, úgy hogy hozzá egy szép csinos természetű embert lehessen hasonlítani? Soha nem is hallottam, hogy valaki (talán buzgó astronomusokat kivéve) a déli nap nézésében gyönyörködött volna, hanem ellenkezőleg csak a felkelő és leáldozó napot szoktuk kedves és költői lelket elragadó látványnak tekinteni, melynek kedvéért néha meredek hegyeket is megmásznak. Végre komolyan hiheti-e valaki, hogy egészséges észjárású és izlésű nép szép emberi termetet a golyó vagy nagy tál alakú naphoz hasonlíthatott volna, akármilyen fényes és ragyogó is az? Annak meg kellene engedni, hogy ez is jó hasonlat: „olyan szép legény, mint egy aranygombóc.” Mindezekből kitetszik, hogy a *déli* és *déli* fogalmak között oly nagy hézag tátong, melyet az égből lekapott nap sem hídalhat át, melynek átugrására pedig legkevésbé komoly nyelvész érezhet magában kedvet vagy hivatást.

Az imént eléadott és megbírált példával azt akartam láthatóvá tenni, mily eredményekre vezet a tapasztalati tényektől eltérő fogalomgyezeités bizonyos közvetítő tertium comparativum segítségével. Ennek úgyszólván minden lehetséges, mert alig van oly két tárgy, melyeken valamennyire éles elme valamely bár legáltalánosabb közös tulajdonságot nem bírna fölfedezni. S ha e mellé még oly alakgyezeitést gondolunk, mely jó sok licentiákkal és privilegiumokkal s mindenféle bajból segítő fortélyokkal rendelkezik, még az sem lehetetlen, hogy valaki az egész nyelvnek valamennyi szavait egymással rokonnak, s mintegy egy nagy szócsaládot képezőnek mutathassa föl, körülbelül úgy, a mint még nem igen régen egy magyar nyelvtudós az egész magyar nyelvet az egyetlen egy ő hangból deriválta és deducálta. Ennyire ugyan nem megy az újabb magyar szócsaládosítás, de az tagadhatatlan, hogy a szócsaládok összekerítése végett a fogalom-gyezeités dolgában sok szabadságot enged magának. Avagy nem nagy merészség-e, p. o. a *mondani* ige

köré oly módon egy családot gyűjteni, hogy azt találjuk, hogy „alap-értelmére rokon a *mocz* (*moczczan*), *mokog* és *moz* (*mozzan*, *mozog*) szókhoz, mennyiben a *mondás* szájmozgatás által történik. Mennyiben pedig ennek tudósító értesítő jelentése van, megegyezik vele hangokban is: *mutat*, azaz bizonyos jel által értesít.” Azután ide tartoznak még „mind azon szók is, melyek szájmozgatásra vonatkoznak, mint még a magyar *mohó*, *majzol*, *mákol*.” E családot (*mond*, *moz*-, *mutat*, *mohó* stb.) tehát a „mozgás“-nak valami legáltalánosabb fogalma tartja össze. De ilyen fogalmat, mint tertium comparationis, mily sokféle cselekvéshez nem lehet hozzá kötni! Ha a *mondás* szájmozgatás által történik, akkor p. o. azt is monhatjuk, hogy a *mos* ige is értelmileg ide tartozik, mert a *mosás* nem esik meg kézmozgatás nélkül; akkor a *hallás* is ezekkel értelmileg rokon, mert a *dobhártya* rezgő *mozgását* tételezi föl; vagy a *repülés*, mert nem egyéb mint szárnymozgatás, et sic porro. A szócsaládok meghatározása ekképen jóformán csak a rendező önkényétől függ, a mint azokat szűkebbre akarja vonni, vagy tágabbra nyújtani. Ebben, a mint látjuk, az alaki egyezés sem gördít neki nagy akadályokat útjába, mert a fentebbi család egyes tagjainak együtt maradhatására elég volt, hogy valamennyiben az *m* betű van meg. Maga a szócsaládosítás ellen a nyelvtudománynak in principio nem lehet kifogása; de vissza kell utasítania oly szócsaládosítást, mely a csupa elmefuttatás sikamlós jegére van építve, s így minden pillanatban — ha a jég megolvad — a vízbe eshetik.

De térjünk vissza a magyar-árja hasonlatokhoz. Tudom, hogy a magyar-árja rokonság vitatói még sok más oly hasonlatot hoznak föl, a milyen a *magas-magnus*-féle, s talán ennél még jobbat is. A M. Ny. Szótára Előbeszédében egy egész 150 számra menő lajstrom magyar-szanszkrit s egyéb árja hasonlatok vannak közölve. Ez mindenesetre tetemes szám, a mely már magában is följosogítana, hogy abban ne csak vak találkozást lássunk. De megjegyzem, hogy e hasonlatokhoz vajmi sok kifogás fér, s nem tudom mennyi marad meg belőlük kellő megrostálás után, és milyen az a mi belőlük talán megmarad. Ha a t. osztályt a dolog nem untatja, majd más alkalommal e tárgyat folytatom.

BUDENZ JÓZSEF.